

ВІДГУК**ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА –**

**доктора юридичних наук, доцента кафедри філософії та теорії права
юридичного факультету Чернівецького національного університету**

імені Юрія Федьковича

Гураленко Наталії Анатоліївни

на дисертацію та автореферат Савенко Віктора Васильовича

«Закон у структурі правової реальності: філософсько-правовий аспект»,

поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі

спеціальності 12.00.12 – філософія права

Актуальність теми дослідження є обґрунтованою, на думку опонента, з огляду на те, що виникаючи через об'єктивні причини як універсальний і дійовий інструмент управління людським співтовариством, який дає можливість швидко реагувати на зміни, що відбуваються в суспільних відносинах, саме у законі містяться найважливіші норми, базові положення з основних питань суспільного життя.

Будучи формально визначеним, закон у якості істотних властивостей передбачає чіткість, зрозумілість та однозначність. Незалежно від будь-яких особистих бажань чи уявлень суб'єкта, він конкретно вказує умови, порядок, спосіб і наслідки регулювання соціальної поведінки. Через його позитивні, ясні, всезагальні норми свобода набуває безособистісне, незалежне від свавілля окремого індивіда існування.

З огляду на зазначене та положення, викладені дисертантом (в авторефераті (А) на сторінці 1, у рукописі дисертації (Д) на сторінках 4-6), актуальність теми є обґрунтованою та не викликає сумнівів.

Закономірним із огляду на актуальність теми є **зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами**. Як відзначає дисертант (А: 2, Д: 7), наукове дослідження здійснено відповідно до «Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010–2014 років», затвердженого наказом МВС України від 29 липня 2010 р. № 347, «Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років», затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275, а також у контексті наукових досліджень Львівського державного університету внутрішніх справ за напрямом «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний номер 0113U002433).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, є загалом достатнім. Цьому сприяло використання широкого спектру джерельної бази. Дисертантом, як зазначається у рукописі дисертації, використано 429 джерела, у яких відображено різні аспекти проблематики.

Також дослідження дисертанта загалом містить значну методологічну компоненту. Методологічний ступінь обґрунтованості результатів дослідження характеризується та зумовлений наступним: в роботі з позицій методологічного плюралізму та, зокрема, методологічного

інструментарію представлено результати осмислення проблематики філософсько-правового аналізу закону у структурі правової реальності.

У цілому методологічну базу дисертаційного дослідження, в якій інтегрувалися філософські та правові концепти проблеми закону у структурі правової реальності можна визнати слушною. Використання автором дисертації широкого спектру методів та наукових підходів, зокрема, методів діалектичного, порівняльно-правового, історико-правового, системно-структурного, соціологічного, аналізу та синтезу, узагальнення, абстрагування та інших дало можливість здійснити філософсько-правовий аналіз закону у структурі правової реальності.

Наявна дисертація, автореферат та опубліковані роботи свідчать, що їх автором проведене ґрунтовне наукове дослідження. На основі застосування системи методів та вивчення існуючих ідей і категорій, автором не лише чітко визначено завдання дослідження виявити наукові джерела філософсько-правового дослідження закону у структурі правової реальності; встановити методологічну площину та теоретичні засади дослідження; концептуалізувати структуру правової реальності та місця закону в ній; розкрити зміст категорійного апарату філософсько-правового трактування закону у структурі правової реальності; обґрунтувати фундаментальні принципи побудови правового закону; окреслити відображення пізнавальної природи закону як квінтесенції права; виявити специфіку закону як мотиваційного чинника формування свідомості та світогляду людини; встановити нормативну зумовленість правової реальності як форми буття суспільства; виокремити структурні моделі правової реальності у філософії права; схарактеризувати правову реальність та правову культуру як матеріальну та ідеальну системи цінностей людини; виокремити правову реальність як структуровану площину реалізації права; вивчити правову реальність як структурну динамічну категорію філософії права; зосередити увагу на компаративізмі права та закону як основних структурних складових правової реальності; осмислити раціональну доцільність дії закону у структурі правової реальності; визначити законність як шлях матеріалізації ідеалу правової реальності у громадянське суспільство та демократичну державу» (А: 3, Д: 7–9), а й виокремлена мета, якою є розкрити з урахуванням філософсько-правових позицій місце закону у структурі правової реальності в контексті соціальної взаємодії (А: 3; Д: 7–8).

Використання філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження забезпечили достовірність результатів дослідження. При цьому обґрунтованість отриманих автором наукових результатів базується на достатньо переконливій аргументації висловлених положень і висновків, послідовності та логіці викладу матеріалу, єдності всіх структурних підрозділів роботи.

Новизна та достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації засвідчена використанням теоретичних здобутків вітчизняних і зарубіжних учених, які досліджували тему. Роботі загалом властивий комплексний характер монографічного дослідження та наукова новизна в *методологічному аспекті*.

Найсуттєвіші результати, які відображають внесок дисертації (дисертанта) у розробку означеної проблеми, зводяться до наступних восьми положень (А: 4-5, Д: 10-14). Дисертант, зокрема, вважає, що уперше:

1. у вітчизняній філософсько-правовій науці здійснено дослідження сутності та специфіки філософсько-правового підходу до вивчення місця закону в структурі правової реальності, поглиблене усвідомленням того факту, що закон пов'язаний з існуванням низки консенквентних

закономірностей та еволюційних змін, що мають значний вплив на суспільне буття в екзистенційно-динамічному просторі;

2. визначено, що закон у структурі правової реальності репрезентує синергію суспільства як платформу для трансформації правової реальності. За умови, що право є засадничим і основоположним для правової реальності, то суспільство продукує зародження самого права у формі соціальної норми. Відтак правова культура неодмінно поєднана із законністю, оскільки: по-перше, правова культура – безапеляційна умова законності; по-друге, законність впливає на формування правової культури. Гносеологія правової реальності ілюструє значущість правових кодексів, як об'єктивних критеріїв аксіологічного консективу;

3. доведено, що в концепції взаємозв'язку закону та правової реальності простежується беззаперечний зв'язок права і закону з моменту їх виникнення, як основних структурних складових правової реальності. Закон, який є насамперед актом законодавця, незважаючи на його ефективність як форми правотворення, за своєю суттю є суб'єктивним вираженням права. Закон як окремо взяте поняття реалізується в структурі правової реальності через судження, поняття в конкретних випадках чи справах і за своєю термінологічною суттю не здатний врегулювати всі суспільно небезпечні ситуації, котрі виникають чи можуть виникнути у суспільстві;

4. обґрунтовано, що проблема структури правової реальності трактується назагал двояко: передусім, у межах переваги суспільного буття над суспільною свідомістю, що відображає форми правової культури і правові норми, правовідносини та інші всі правові явища й феномени; по-друге, в межах заперечення ідеологічного характеру саме правових норм, трактуючи їх всього лиш як суспільний примус високого рівня. Це дає можливість з'ясувати ймовірність існування норм права в реальності, попри те, що вони детермінуються правовою культурою, а, це й підтверджує тезу, відповідно до якої норми права є одним із структурних елементів не лише правової реальності, а й правового буття;

5. досліджено проблематику закону у структурі правової реальності щодо конгломерації відповідних закономірностей. Правові закономірності, щодо людського буття, мають подібну природу. З одного боку, вони є незалежними від людської свідомості, є сутностями, які характеризують певні закономірності статистичної структури та її динамічного розвитку. З іншого боку – якщо вони стають надбанням людської свідомості, яка у процесі своєї життєдіяльності відкриває їх у зовнішній до неї реальності, такі закони набувають ролі своєрідного знаряддя структурування феноменів зовнішнього світу з подальшим їх використанням з метою реалізації своїх цілей;

6. потрактовано закон у структурі правової реальності у контексті її філософсько-правової природи, оскільки, розглядаючи правову реальність в широкому і вузькому значенні, необхідно зважати на те, що загальне уявлення про правову реальність залежить від того, що брати за першооснову її класифікації. Очевидним є той факт, що першоджерелом правової реальності треба розуміти відповідну концепцію, у якій відображається світ права, заснований на конкретно сформованих та ілюстрованих правових феноменах. Правова реальність в ідеалі є частиною світової реальності та способом організації і соціального, і правового життя, буття людини;

7. здійснено комплексний аналіз історико-правової, соціально-філософської і філософсько-правової зумовленості формування закону у структурі правової реальності. Унаслідок цього, запропоновано його філософсько-правову інтерпретацію й розглянуто закон у безпосередньому

зв'язку із правом, зважаючи на те, що ця проблема має не стільки теоретичне, як зазначає більшість науковців, скільки практичне значення, саме в процесі правотворчої, правозастосовної і правоохоронної діяльності.

Дисертантом удосконалено:

1. взаємодоповнюючий зв'язок філософського та юридичного підходів, а також методологічний інструментарій оперування знанням про правову реальність для пізнання аплікації закону у її структурі;

2. положення про те, що правова реальність діє повсякчас й існує в незалежному вигляді. У момент правової соціалізації особистість дотримується соціальних норм, як певних індикаторів зовнішніх чинників, котрі впливають на людину з метою формування її внутрішнього світу. Право, як основоположний елемент правової реальності, має не завжди добровільний, а, як правило, примусовий характер, яким держава користується задля забезпечення дотримання правослухняної і законної поведінки в суспільстві;

3. обґрунтування значущості філософсько-правового дослідження закону у структурі правової реальності для формування сучасного громадянського суспільства та демократичної і правової держави;

В дисертації набуло подальшого розвитку:

1. аналіз правової реальності крізь призму позитивного права (систему санкціонованих державних норм, іншими словами – законів). У такому випадку, правову реальність варто трактувати на основі природного, і позитивістського підходів, зважаючи на те, що першооснова радше відноситься до першого, а саме природного права. Закон же є основою позитивного права держави, як основний інструмент впливу на правову поведінку людей та формування правової ментальності громадян, що стимулює вплив права на суспільство і державу;

2. положення про те, що вивчення правової реальності зумовлене специфікою приналежності права до синергетичної сфери соціального життя, що тісно переплітається з іншими його частинами, а також у з'ясуванні буття самого феномена права як такого. Тому лише за умов з'ясування онтологічної сутності права можна говорити про зміст і склад поняття правової реальності, в іншому випадку розглядати сам процес пізнання цієї категорії нелогічно і неправильно. Дослідження поняття «правова реальність» на теоретичному рівні потребує створення механізму застосування конкретних підходів до її характеристики;

3. положення про те, що, розглядаючи проблеми зв'язку права і закону крізь призму лібертарного праворозуміння, на основі об'єктивних властивостей права та сутнісних властивостей закону, потрібно наділити право законною силою. Відповідно, істиною про право та закон є об'єктивне засвоєння знань про природу, пошук властивостей і характеристик правового закону, а також розуміння і утвердження його як чинного права;

4. уявлення про те, що право становить особливий різновид буття. Роль права завжди виражається в ментальних установах, поглядах та ідеях, інститутах, іншими словами – у проявах правової реальності. Розгляд права в онтологічному процесі передбачає відповідний аналіз його структури та знаходить відповіді на питання, котрі турбують кожную людину та громадянина, а саме: як створений світ, що було до його існування, на якій основі він функціонує. Право відображається у двох видах норм – звичаїв (як певного елемента соціалізації) і закону (як кодифікованого акта, впливу держави на своїх громадян).

Загалом, поділяємо думку про те, що дисертант має підстави вважати низку висновків обґрунтованими.

Разом із цим, дисертаційне дослідження, як і будь-яка творча праця, містить певні дискусійні моменти, недоліки, спірні положення, висвітлення та зауваження щодо яких сприйтиме більш повній та об'єктивній характеристиці результатів дисертаційного дослідження. Представимо окремі з них послідовно.

1. Заслужує на увагу позиція дисертанта про те, що витoki уявлень про закон «ґрунтуються на архаїчних структурах свідомості, які закріплюють в кожному конкретному соціумі свою інтелектуально-символічну традицію» (Д: 122); «закон як спосіб організації порядку є архетипом буття» (Д : 74, 82); «закон наділяється ознакою святості» (Д: 168), «сакральність є найважливішим компонентом, що надає поняттю закону гранично глибинного змісту» (Д : 168).

У межах аналізу вищезгаданої позиції, закон постає як об'єктивний факт. Однак контекст сакральності неминує сприяти догматизації знання. Сакральність будь-якого поняття схиляє до некритичного аналізу з усіма його недоліками. Однак пізнання ніколи не може бути справою на рівні даності. Сучасний юрист не повинен обмежуватись розумінням та інтерпретацією суті теоретичної конструкції, при цьому не ставлячи питання «чи могла б вона бути кращою». У такому контексті закон як архетип (прообраз) буття є ідеалізованим символом, за яким приховується можливість однієї соціальної групи нав'язувати своє бачення (свій архетип-прообраз) реальності й підпорядковувати йому всі інші соціальні групи. Вважаємо за доцільне застерегти дисертанта від надмірної теоретичної ідеалізації та абсолютизації ціннісних субстратів, властивостей закону, характеристики останнього переважно з точки зору своєї загальної теоретичної значущості. Робота суттєво виграла б якби автор окрім аксіологічного виміру проблеми звернув увагу на синтез провіденціальної ролі закону крайніх позицій його сприйняття – сакрального (закон як цінність) і профанного (закон як антицінність).

2. Глибоке осмислення й успішне вирішення проблем права неможливі без дослідження особливостей, розкриття змісту його категоріального апарату. Чіткість розуміння права починається лише тоді, коли йдеться про конструювання понять і виявлення специфіки застосування вже наявних, які актуалізують правопізнавальний процес. Враховуючи вищезазначене, вважаємо, що автору слід було б звернути увагу на уніфікацію термінологічного апарату та базових правових понять для їх однакового розуміння у дисертаційному дослідженні. Визначаючи предмет дослідження як філософсько-правовий аналіз закону у структурі правової реальності, незрозумілою є «змістовна розпорошеність» базового поняття дослідження. Так, у роботі йдеться про «закони буття» (Д : 74, 82), «правові закони» (Д : 74), «закони як закономірність» (Д : 81), «закони обов'язковості» (Д : 82), «закон як використання функцій держави» (Д : 88), «закон як категорію» (Д : 77), «закон як інтелектуально-правову дію» (Д : 79), «закон як мотиваційний чинник» (Д : 120), «юридичний закон» (Д : 159), «універсальний закон» (Д : 161), «природний закон» (Д : 162), «закон як об'єктивне засвоєння знань» (Д : 15) та ін.

3. Потребує додаткової аргументації використане автором положення у п. 5.2 про доцільність визначення саме законності (а не верховенства права!) як шляху матеріалізації ідеалу правової реальності у громадянському суспільстві та демократичній державі (Д : 325). В дослідженні автор наполягає, що з метою забезпечення порядку у державі необхідне суворе, абсолютне й конкретне дотримання всіма без винятку суб'єктами права усіх приписів закону та інших нормативно-правових актів (Д : 332).

Така позиція, ігноруючи змістовні аспекти закону, фактично уособлює всесилля законодавця, обґрунтовує наступні практичні наслідки: поняття закону як вираження волі державної влади породжує «законодавчий романтизм», необґрунтовану віру у його всемогутність і ключову роль у суспільному житті. Разом із тим, досить часто із зняття забезпечення стабільності, стійкого розвитку суспільства, захисту свободи людини і справедливості, закон перетворюється на протилежність – засіб дестабілізації громадського розвитку, обмеження і нехтування свободами людей. Адже завжди існує можливість маніпулювання нормами, і тоді найбільша несправедливість може вершитися «за законом». Яскравими прикладами дії таких законів можна назвати закони, що регламентували питання репресивної політики німецької держави Третього Рейху – «Закон про запобігання рекреації осіб спадково хворих», «Закон про охорону німецької крові і честі», або Закони України новітнього етапу розвитку, якими нівелювалось утвердження ідеї невідчужуваних прав і свобод людини так звані «Диктаторські закони або Закони про диктатуру від 16 січня 2014 р.».

4. Актуальними є положення зазначені у роботі щодо «фундаменталізації людини» як узагальненої онтологічної основи формування права. Квінтесенцією авторського наукового дослідження стало обґрунтування антропосоціокультурної природи права, «визнання людини як своєрідної призми сприйняття реальності» (Д : 85), переосмислення сутності права із сприйняття його «як право влади на утвердження насамперед як право людини» (Д : 181).

З точки зору теоретичної рефлексії та практичної реалізації визначені положення є безперечними: право у своїй доконечності – це свобода людини, як сутнісна ознака справедливості. Першопричину права слід шукати в природі людини, її мисленні. Водночас апеляція до природи людини з притаманними ідеями, ідеалами, цінностями дає змогу обґрунтувати ідею різноджерельного права, що формується не лише внаслідок цілеспрямованих зусиль законодавця, а й через трансцендентальну природу самої людини. Лише людина може сформувати найбільш прийнятні норми захисту своїх прав, свобод та інтересів. Норми такого права виникають із реальної практики людських стосунків і створюються самими учасниками реальних життєвих відносин.

Враховуючи вищезазначене, не зрозуміле використання автором однобічного підходу до визнання «закону як виключної форми вираження права» (Д : 99) й актуалізації відображення права лише через «два види норм – звичаїв та закону» (Д : 14). Закон відображає конкретно-загальні, формально-позитивні норми. Він конкретизує принципи, але закон не є єдиним джерелом права, поряд з ним існують інші важливі джерела права, такі, як договори, судова практика, судові прецеденти, правова доктрина, і закон має сенс лише в поєднанні з ними. Важливо було б у дослідженні визначити місце закону в цілісній системі різноджерельного права, що

складає підґрунтя широкої концепції права, про яку у роботі неодноразово зазначає дисертант.

5. Визначаючи предмет дослідження як «філософсько-правовий аналіз закону у структурі правової реальності» (Д : 7), «встановлюючи нормативну зумовленість правової реальності як форми буття суспільства, виокремлюючи структурні моделі правової реальності у філософії права, характеризуючи правову реальність як структуровану площину реалізації права» (С. 8), дисертанту варто було більш чітко визначити який критерій ним обрано у якості визначального при виокремленні основних елементів структури правової реальності.

6. При дослідженні філософсько-правового виміру закону у структурі правової реальності, одним із найфундаментальнішим постає питання співвідношення права і закону. Дослідницька значущість цього зазначається і дисертантом; зокрема, погоджуємось із думками зазначеними у роботі про те, що «природне право має слугувати критерієм для обґрунтованого оцінювання чинного закону» (Д : 98), «відповідь на питання про співвідношення права і закону прямо залежить від розуміння суті права, яке завжди перебуває під впливом тих чи інших ідейних віянь сучасності» (Д: 84).

При цьому, проводячи розмежувальну лінію між правом та законом, дисертант не завжди дотримується чіткої авторської позиції у цьому питанні. Так, дотримуючись підходу щодо їх розмежування, у (Д : 294) дисертант зазначає, що «право – цілісний феномен і закон – як мікрофеномен всередині структури права», у (Д : 292) актуалізує «розмежування права як категорії загальносвітоглядної, тобто філософської й закон як категорії власне юридичної, тобто правової...». Водночас, обмежуючи постановку і вирішення проблеми про змістовний критерій справедливості, дисертант у (Д : 101) виходить з абсолютно протилежних позицій, аналізуючи право як органічно єдине та невіддільне від норми, характеризує його «як систему норм, внутрішню форму».

7. У своєму дослідженні серед сутнісних і змістовних складових закону автор актуалізує елемент мови закону. (Д : 163, 164). Зазначаючи про «красу закону не як естетичну категорію в загальноприйнятому сенсі, а як підсумкову відповідність вимогами простоти, точності, доступності та зрозумілості, лаконічності і компактності, мовної юридичної стандартизованості, вважаємо за доцільне застерегти дисертанта від неминучого потрапляння у ситуацію замкнутого герменевтичного кола. Вказівка на необхідність поєднання вищеперерахованих характеристик складно реалізувати у законодавчій практиці. З одного боку, оскільки закон адресується, як правило, громадянам, які право не вивчали, юридичної освіти в більшості своїй не мають. То він повинен бути написаний дохідливо й зрозуміло. За таких умов при конструюванні законодавчого припису за схемою, яка найбільш максимально сприяла б розкриттю смислу передбаченого законодавцем, визначальним стає те, що чим зрозуміліше (точніше) викладається смисл припису, тим більш громіздким і ускладненим термінологією стане сам текст припису і тим складнішим він стане для розуміння його реципієнтами, для яких він і призначений. З іншого боку, щоб запобігти такому стану речей, законодавець може піти на іншу крайність і при створенні закону орієнтуватись передусім на якість

законодавчого припису – на сприйняття його фахівцями юристами, які подібно до представників будь-якої іншої професії, мають тенденцію до створення всередині цієї мови спеціальної термінології, в якій сконцентровано концептуальні схеми, юридичні формули, що узагальнюють певний досвід і являють собою теоретичне осмислення практики розв'язання спорів про право. Водночас така специфіка спеціалізованих текстів буде мати певні небезпечні наслідки, пов'язані з реальністю виконання правила, згідно з яким незнання закону не є підставою для його невиконання.

Названі вище зауваження не спростовують загальної позитивної оцінки дисертаційного дослідження В.В. Савенко. Певною мірою вони доповнюють об'єктивну характеристику практичної складності та значущості теми, проведеного дослідження, підкреслюють внесок дисертанта в розвиток філософії права в Україні.

Результати наукового дослідження можуть бути використані у правозастосовній діяльності для узгоджень практики застосування нормативно-правових актів із загальнолюдськими цінностями, які становлять зміст вимог природного права та оптимізації діяльності працівників правоохоронних органів

Оформлення дисертації відповідає вимогам, що ставляться у «Порядку присудження наукових ступенів» (п.п. 9, 11, 12, 13), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567.

Зміст дисертації відповідає спеціальності 12.00.12 – філософія права, за якою вона подається до захисту, а зміст автореферату є ідентичним до основних положень дисертації.

Наукові положення, висновки, рекомендації, сформульовані у дисертації, викладені у працях дисертанта, які у достатній кількості опубліковані у фахових виданнях.

Отже, докторська дисертація Савенко Віктора Васильовича є самостійною завершеною працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності є внеском у розвиток філософії права, а її автор, Савенко Віктор Васильович, заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора юридичних наук.

Офіційний опонент:

Н.А. Гураленко

доктор юридичних наук, доцент
кафедри філософії та теорії права
юридичного факультету
Чернівецького національного
університету імені Юрія Фельковича
14 грудня 2017 року

